

Presenting an Educational Model Based on the Principles, Principles and Components of Aesthetics in the Holy Quran

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Omid Abolghasemi Kashani¹

Najmeh Vakili^{2*}

Mohammad Armand³

Mahshid Yazdi⁴

How to cite this article

Omid Abolghasemi Kashani, Najmeh Vakili, Mohammad Armand, Mahshid Yazdi, Presenting an Educational Model Based on the Principles, Principles and Components of Aesthetics in the Holy Quran, *Islamic Life Style*. 2023; 7 (2) :393-406.

1. PhD student, Department of Philosophy of Education, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Philosophy of Education, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

3. Associate Professor, Department of Philosophy of Education, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

4. Assistant Professor, Department of Philosophy of Education, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: najmeh.vakili1402@gmail.com

Article History

Received: 2023/04/23

Accepted: 2023/05/27

ABSTRACT

Purpose: This research was carried out with the aim of designing a model for aesthetic education based on the principles and aesthetic components in the Holy Quran.

Materials and methods: A descriptive analysis of library and documentary sources was done. The data of the research indicates that the path of aesthetic education is through the realization of the basics and components that lead to beauty in belief and thought, desires and will, and causes the realization of true beauty. In the presented model, the ultimate goal Aesthetic education is godliness, godlikeness, or resemblance to absolute beauty, and ultimately leads to the attribution of man to the attributes of God Almighty.

Findings: The generality of the comprehensibility of beauty, the generalization of beauty, doubt, the inheritance and transmission of beauty, the absoluteness of beauty, the objectivity of beauty, God is the source of beauty, man is a version of absolute beauty, beauty is the ultimate human perfection, beauty is an existential matter, some of the basics of aesthetics are introduced. It is the Qur'an and its components are the balance of proportion, purposefulness and efficiency.

Conclusion: In the continuation of the discussion, among the foundations and components examined, educational topics were extracted, the realization of which can provide the basis for the flourishing of the potential talents of the educator and its direction towards the desired goals.

Keywords: Holy Quran, Aesthetics, Basics, Components, Principles, Educational Model

ارائه الگوی تربیتی بر اساس مبانی، اصول و مؤلفه‌های زیباشناسی در قرآن کریم

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶
*نویسنده مسئول: najmeh.vakili1402@gmail.com

مقدمه

تامل در هنر و زیبایی همچون سایر مقوله‌های انسانی قدمتی دیرین دارد و امروزه زیبایی‌شناسی معرفتی زنده و جذاب است. در منابع و مآخذ زیباشناسی الگوها و نظریه‌های متعددی در خصوص زیباشناسی مطرح گردیده و مکانی در این راستا شکل گرفته است که به نوبه خود دارای نکات مهم و مناسبی است و نشان از روحيات و تظاهرات رفتاری انسانها دارد. علاوه بر نظریات آکادمیک و به نوعی غربی که به نوبه خود به گوشه‌ای از بحث زیبایی‌شناسی اشاره می‌کردند و به اندازه خود هم صحیح هستند و برای ورود به مباحث زیبایی‌شناسی شرط ضروری تلقی می‌شوند، اصول و مبانی زیبایی‌شناسی در هنر اسلامی را هم می‌توان معرفی کرد که در آیات قرآن تجلی پیدا کرده است. این هنر اسلامی البته به جنبه‌های متعالی انسانها اشاره دارد و چیزی فراتر از پرتو و انعکاس روح و چه شاید انعکاس وحی در عالم خاکی است. زیرا برخی خاورشناسان، آیه‌های هنری قرآن را چه روی مصحف و چه روی کتیبه و سکه و ظرف به عنوان زیباترین نمونه‌های هنرهای دینی معرفی کرده‌اند.^۱ برخی معتقدند هنرها برای انبساط ذهن و رضایت حواس ایجاد شده‌اند و در واقع هنر یک فضیلت اخلاقی محسوب می‌شود نه یک واقعیت فیزیکی. در نتیجه، در اندیشه سنتی زیبایی با «دانش» و «نیکی» در ارتباط است و ارتباط داشتن با این دو عنصر بنیادی است که سبب جذابیت آن می‌شود. مطابق با این تعریف، زیبایی جاذبه خفته در کمال است و اثر هنری هنگامی زیبا است که قرین با حقیقت، کمال و شایستگی باشد. [۱]

بر اساس نوشته غزالی در کیمیای سعادت، زیبایی هر چیزی در کمال آن است و کمال آن بالاترین درجه وی و مطابق با ماهیت آن است. هنگامی که همه حرکات ممکن کمال در چیزی فراهم گردد، آن چیز بالاترین مرحله زیبایی را نشان می‌دهد؛ و آنگاه که فقط برخی از این مراحل فراهم شود، چیز مورد نظر تنها درجه‌ای از زیبایی را به نسبت کمال مربوطه ایجاد می‌کند [۲] با توجه به این که غزالی عارف بود، نمی‌توانست به هنر علاقه‌ی مادی داشته باشد. علاقه‌ی اصلی وی به جنبه‌ی معنوی هنر معطوف بوده است.

بورکهارت^۲ نیز زیبایی هنر اسلامی را رازی واقعی و الهی تلقی کرده و بیان می‌کند: «زیبایی از حقیقت درونی و ذاتی اسلام نشأت می‌گیرد و جاری می‌گردد. این حقیقت ذاتی همان توحید است.» [۳] در محدوده‌ی حس شنوایی، هنری که اسلام آن را به معنای دقیق کلمه مقدس می‌داند، قرائت و تلاوت قرآن کریم است که به عنوان نیروی معنوی، پشتوانه شعر و موسیقی همه ملل مسلمان محسوب می‌شود. لذا، هنر و زیبایی‌شناسی اسلامی کاملاً مقدس است. همگی دارای شکل، محتوا و مضمون الهی هستند و البته این به بی‌اهمیت بودن سایر نظریه‌های زیبایی‌شناسی دلالت نمی‌کند. پافشاری بر یک نظریه با نادیده گرفتن مزیت‌های نظریه‌های دیگر شایسته پژوهش هنری نیست. در نتیجه، این نظریه تا حدودی قابل قبول است. گرچه

امید ابوالقاسمی کاشانی^۱
دانشجو دکتری، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی،
دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

نجمه وکیلی^{۲*}
استادیار، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه
آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

محمد آرمند^۳
دانشیار، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه
آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مهشید یزدی^۴
استادیار، گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه
آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

هدف: این پژوهش باهدف طراحی الگویی برای تربیت زیبایی‌شناسانه بر اساس مبانی و اصول و مؤلفه‌های زیبایی‌شناسانه در قرآن کریم صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها: به روش توصیفی تحلیلی از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی انجام شد. داده‌های پژوهش حاکی از آن است که مسیر تربیت زیبایی‌شناسانه، از طریق تحقق مبانی و مؤلفه‌هایی است که به زیبایی در باور و اندیشه و امیال و اراده منتهی می‌شود و موجبات تحقق زیبایی‌های حقیقی را به وجود می‌آورد. در الگوی معرفی شده، هدف غایی تربیت زیبایی‌شناسانه، ربوبی شدن، خداگونه‌گی یا تشبه به زیبایی مطلق است و در نهایت به متصف شدن انسان به صفات خداوند متعال می‌انجامد.

یافته‌ها: عمومیت درک پذیری زیبایی، تعمیم زیبایی، تشکیک، توارث و انتقال زیبایی، مطلق بودن زیبایی، عینی بودن زیبایی، خداوند منشأ زیبایی، انسان نسخه‌ای از زیبایی مطلق، زیبایی غایت کمال انسانی، زیبایی امری وجودی برخی از مبانی زیبایی‌شناسی معرفی شده قرآن است و مؤلفه‌های آن، تعادل تناسب، هدفمندی و کارایی را تشکیل می‌دهد.

نتیجه‌گیری: در ادامه بحث از میان مبانی و مؤلفه‌های بررسی شده، مضامین تربیتی استخراج گردید که تحقق آنها می‌توانند زمینه شکوفایی استعدادهای بالقوه متربی و هدایت آن به سوی اهداف مورد نظر را فراهم نمایند.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، زیباشناسی، مبانی، مؤلفه‌ها، اصول، الگوی تربیتی

هر قدر که یک نظریه را کنار میگذاریم به همان اندازه با واقعیت فاصله داریم.

زیبایی شناسی به عنوان شاخه ای از علوم، به زیبایی و والایی پدیده ها می پردازد و در تعلیم و تربیت دارای کارکردهای مختلفی است. یکی از این کارکردها، طراحی الگوی مناسب تربیتی می باشد. قرآن کریم کتاب هدایت است و برای تربیت انسان نازل شده و بر این اساس، مهم ترین وظیفه پیامبر تعلیم و تربیت بوده است [۴] از این رو، برای دست یافتن به الگوی تربیتی قرآن کریم می توان با عرضه گزاره های زیباشناسی در قرآن (مانند مبانی، اصول، مولفه ها و ...) بی بدیل ترین الگوهای تربیتی را استخراج کرد.

زیبایی شناسی قرآن چیزی متفاوت از نظریات دانشگاهی و نوعاً غربی است که به نوبه خود به گوشه ای از بحث زیبایی شناسی اشاره می کند و به اندازه خود هم صحیح بوده و برای ورود به مباحث زیبایی شناسی شرط ضروری به حساب می آید، در جست و جوی این موضوع در آثار برخی از متفکران مسلمان که نظریه ای مستقل و منحصر بفرد از شکل متفاوتی از الگوی زیبایی شناسی دارند، با نظریه ای به نام نظریه قدسی مواجه می شویم و در ادامه آن را مورد واکاوی قرار می دهیم. این نظریه معتقد است: «هنر اسلامی چیزی فراتر از پرتو و انعکاس روح و شاید انعکاس وحی در عالم خاکی است.» [۵] زیرا هنر قدسی اسلام هم به لحاظ صورت و هم به لحاظ معنا مطابق با کلام الهی و وحی قرآنی است. برخی هم مانند علامه طباطبایی، معنای زیبایی را جمال و حسن می نامند که با زیبایی های طبیعی تناسب و هماهنگی دارد [۶] در همین راستا مارتین لینگز نیز در کتاب خود اشاره می کند که گسترش و استمرار فرهنگ دینی که در میان مردم ایجاد شده بود، به عنصری نیاز داشت تا که آن را حفظ کند. این عنصر در دین مسیحیت نمادهایی بود که از عیسی مسیح باقی مانده و ترسیم شده بود، اما در اسلام و در قرآن مبانی زیبایی شناسی محتوایی و زیبایی های بصری مثل خوش نویسی و تذهیب دارد.

قرآن کریم یک منشور آسمانی است و با الفاظ و کلماتی مجرد که مملو از جلوه های زیبا، جذاب و پویا است تصاویر هنری شگرفی را پدید آورده است که صحنه های خارق العاده و روح پرور آن چشم و خیال انسا را نوازش می دهد؛ صحنه هایی که با استفاده از رنگ ها، طرح ها و نقش های مختلف، کلک هیچ نگارگر و قلم هیچ نقاشی قادر نیست همانند آنها را بسازد [۷].

آفرینش از نظر قرآن کریم با جمال و زیبایی آمیخته است، هم جمال و زیبایی نفسی و هم جمال و در آیات متعددی از قرآن کریم زیبایی های آفرینش به زیبایی نسبی تصویر کشیده شده است [۸].

تبیین مبانی، اصول و مولفه های زیباشناسی در قرآن کریم به ما در شناخت الگوهای تربیتی مورد نیاز در هر دوره کمک کرده و باعث شکل گیری و غنای تحقیقات جدیدی در این حوزه خواهد شد. همچنین ما را در شناخت صحیح از مفهوم و ماهیت زیباشناسی و قلمرو آن یاری می دهد و افق و چشم انداز زیباشناسی را در قرآن کریم معین می کند.

همچنین با توجه به گرایش فطری انسان به زیبایی و فراوانی آیات درباره زیبایی و مصادیق آن در قرآن، لازم است به شناخت زیبایی

و مصادیق های تربیتی آن از دیدگاه قرآن بپردازیم. اما از سوی دیگر در بالاترین سطوح می توان الگو را به انتزاعی ترین ایده سامان دهنده به جریان آموزش و پرورش اطلاق کرد. در این حالت الگو را می توان هم سنگ فلسفه تعلیم و تربیت دانست زیرا ایده فلسفی خاصی در باب ماهیت تعلیم و تربیت است به نحوی که سامان دهنده همه افکار و فعالیت هایی بوده که در سطوح پایین جریان دارد متأسفانه با مطالعات و بررسی های به عمل آمده مشخص گردید که تاکنون پژوهشی مدون و منسجم پیرامون ابعاد زیباشناختی قرآن در باب تربیت وجود ندارد و کمتر محققانی به این مقوله مهم توجه نموده است و به نوعی با خلاء الگو و مدل تربیتی در این زمینه بر اساس بعد زیباشناختی قرآن مواجه هستیم لذا با توجه به فضای پیچیده امروز و تسلط سایه سنگین فضای مجازی و عدم شناخت کافی نسل امروز با زیبایی های قرآن کریم و مواجهه نظام تعلیم و تربیت با چالش ها و مشکلات متعدد، و عدم پژوهشی مدون و منسجم پیرامون مبانی، اصول و مولفه های زیباشناسی در قرآن کریم، ضرورت دارد تحقیقی جامع در این باره انجام گیرد. تا یافته ها و نتایج این پژوهش برای غنی نمودن تحقیقات در آینده، سودمند قرار گیرد.

بنابراین با نظر به مفهوم زیبایی در قرآن و نقش تعیین کننده آن در اهداف غایی زندگی انسان، که به آن کیفیت و جایگاهی متفاوت از مفاهیم زیبایی در مکاتب دیگر می بخشد، این پرسش مطرح می گردد که در قرآن کریم مبانی، اصول و مولفه های زیبایی چه است؟ و مطابق با آن برای تربیت زیبایی شناسانه چه الگویی می توان ارائه نمود؟

مواد و روش ها

رویکرد پژوهش حاضر، با توجه به موضوع تحقیق، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی است و با استفاده از تحلیل، منطق تفکر و استدلال این مطالب تجزیه و تحلیل می شود. در این پژوهش از روش تحلیل (شبه) استعلایی برای تحلیل داده ها بهره برده ایم. در این روش در جریان تحلیل یا برهان، مسئله از حد یک امر شخصی، موردی و خاص، فراتر می رود و به صورت امری کلی و ضروری مشخص می گردد. در این روش هدف شناسایی، طبقه بندی و استخراج مفاهیم براساس مطالعه متون یا مبتنی بر دیدگاه خبرگان است و ابزارهای اصلی گردآوری داده ها در روش تحقیق کیفی مصاحبه یا مطالعات کتابخانه ای است. بسته به نوع تحقیق باید از ابزارهای مناسب استفاده کرد [۹] در باب رجوع به آیات قرآن نیز در این پژوهش، از میان دو رویکرد موجود که یکی به رویکرد اصولی و دیگری به رویکرد اخباری معروف است، با استفاده از رویکرد اصولی و براساس تفاسیری که با این رویکرد، آیات قرآن را تحلیل و تفسیر کرده اند، آیات را بررسی کرده ایم.

زیبایی در آموزه های اسلامی، از مفهومی سرشار و فراگیر برخوردار است. جایگاه متمایز و منحصر به فرد این مفهوم، در آموزه های اسلامی، در آراء اندیشمندان متقدم و متاخر مسلمان و غیر مسلمان، به خوبی مشهود است. از این منظر، اکثر قریب به اتفاق فلاسفه مسلمان متقدم، از جمله فارابی، ابن سینا، رازی، سهروردی، خواجه نصیر طوسی، ابن عربی، غزالی و ملاصدرا،

از روش تحلیل زبان فنی - رسمی با تأکید بر سیاق» استفاده شده است.

رضایی و خواجه شعیب (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان «زیبایی‌شناسی قصص قرآن کریم» ارائه داده‌اند. نویسندگان در این مقاله ابتدا به مفهوم‌شناسی زیباشناسی قصص قرآن کریم پرداخته‌اند سپس عناصر قصص قرآن و برخی از وجوه زیباشناسی قصص قرآنی را بیان نموده‌اند.

احمد پناه و دیگران (۲۰۲۲م) در مقاله (Aesthetics in expressive elements of the Holy Quran)

زیبایی‌شناسی مبتنی بر عناصر بیانی در قرآن کریم، به بررسی عناصر بیانی از حیث زیبایی‌شناسی در قرآن کریم پرداخته‌اند. به نظر آنها عناصر بیانی، این امکان را می‌دهد که تجربه کنیم و تجربیاتمان را مستند سازیم.

شربت دار (۲۰۲۰م) در مقاله (Literary aesthetic in part thirty of the Holy Quran)

سبک شناسی زیبا شناختی ادبی در جزء سی قرآن کریم، با ارایه شواهد آیات قرآنی و تحلیل آن‌ها به بررسی ساختارهایی از این سبک‌های زیبا شناختی پرداخته است.

در پژوهش‌های مذکور، اساساً به معنای زیبایی و تأثیر آن در تربیت اسلامی پرداخته نشده است. با این تفصیل، جای خالی پژوهشی در زمینه‌ی مفهوم اصیل زیبایی در تربیت اسلامی، احساس می‌شود. به این منظور، قرآن به عنوان متقن‌ترین و مستندترین متن دینی در اسلام که حاوی اصیل‌ترین و بنیادی‌ترین گزاره‌های دینی در اسلام باشد دینی در اسلام می‌باشد، در کانون پژوهش حاضر قرار گرفته است.

در این مقاله، بر اساس رویکرد و متناسب با پرسش‌های پژوهش و در توضیح فرایندی که نهایتاً به طراحی الگوی تربیتی از مبانی و مولفه‌های زیباشناختی قرآن منجر می‌شود، می‌توان گفت که در قدم نخست مبانی و اصول و مولفه‌های زیباشناختی قرآن بطور مستوفی با ذکر مستندات قرآنی معرفی می‌گردد. مبانی یازده گانه بصورت نمودار رسم گردیده است. این محورهای یازده گانه مبانی زیباشناختی با توجه به استدلال شبه استعلایی به مضمون‌های تربیتی برگردانده می‌شوند. در بخش اصول هم، اصول پنج گانه معرفی و مابازاء تربیتی آن مشخص شده است. در گام بعدی، معرفی تشبه به زیبایی مطلق به عنوان، هدف نهایی از مبادی و اصول زیباشناختی است که مسیر غایی را در این مسیر نشان می‌دهد. و اما هدف نهایی از معرفی مضامین تربیتی زیباشناختی، همانطوری که در الگو دیده می‌شود، اتصاف با اوصاف الهی است. از قرآن کریم استفاده می‌شود که باید تعلیم و تربیت بر پایه وحی و تعالیم پیامبران باید به خدایی شدن منتهی گردد. این تربیت به گونه‌ای است که استعدادهای بشر تا حد انسانی رشد می‌کند، نه تربیت بدنی و نه تربیت قومی و قبیله‌ای.

مبانی زیباشناسی در قرآن کریم
۱- عمومیت درک پذیری زیبایی

خداوند را غایت زیبایی و اصل و منشاء همه‌ها دانسته‌ی زیبایی‌اند. آن‌ها در تعاریف خود از زیبایی، بر رابطه‌ای بنیادین بین زیبایی، خیر، فضیلت، عشق، شوق، شادی، حرکت و کمال تأکید داشته‌اند. علاوه بر این، اندیشمندان مسلمان، همواره به زیبایی عنوان اصل بنیادین امور اخلاقی اشاره داشته‌اند (چیتک، ۲۰۱۱a). این امر در میان اندیشمندان مسلمان معاصر نیز ادامه داشته است. علامه طباطبایی خداوند را منشاء زیبایی و زیبایی را مساوی هستی و آفرینش و محبوبیت خداوند را در دل آدمی به سبب مجذوب شدن آن در برابر زیبایی‌ها و کمالات دانسته است [۱۰]. علامه جعفری نیز اخلاق را در اسلام، زیرمجموعه‌ی زیبایی می‌داند [۱۱]. نصر نیز اسلام را دین زیبایی و زیبایی را در اسلام، ((جاذبه‌ی قدرتمند حقیقت الهی)) و ((شاهراه دستیابی به خدا)) دانسته است [۱۲]. از میان دانشمندان غیرمسلمان، ویلیام سی چیتک، در مقالات متعددی از خود، مفهوم زیبایی را از جمله‌ی مفاهیم کلیدی در آموزه‌های اسلام برشمرده و بر زیبایی درونی آدمی که براساس آموزه‌های اسلامی، ریشه‌ای الهی دارد، تأکید کرده است (چیتک، ۲۰۱۱b). علاوه بر این، پروفیسور فاشه^۱، استاد مسیحی دانشگاه هاروارد، در مقالات متعددی از خود اذعان داشته است که مفهوم زیبایی در اسلام، فهم آدمی را از دو بعد اساسی حیات، یعنی ((آموختن)) و ((ارزش)) به کلی دگرگون می‌کند (فاشه، ۲۰۱۴).

با این همه، تاکنون مفهوم زیبایی در پژوهش‌های حوزه‌ی تربیت اسلامی، از جایگاه متناسبی برخوردار نبوده است. این امر در پژوهش‌های مهمی که در باب تعلیم و تربیت اسلامی، در سال‌های اخیر صورت گرفته‌اند، به وضوح قابل مشاهده است. از جمله‌ی این پژوهش‌ها می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد.

حاجی بابایی (۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان «الگوهای تربیتی دختران از نگاه قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام)» ارائه داده است. نجفی و زرکار (۱۳۹۸) مقاله‌ای با عنوان «زیبایی‌شناسی آیات مشابه در قرآن کریم» ارائه داده‌اند که نتایج پژوهش نشان می‌دهد سیاق و مقتضای حال در کلام نقش انکارناشدنی دارند.

آقایی و علم الهدی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «تحلیل مفهوم زیبایی در قرآن کریم به کمک شبکه معنایی» پیشنهاد داده‌اند. نتایج این پژوهش عبارتند از اینکه در قرآن باید میان مفاهیم زیبایی حقیقی منتهی به خیر و منتهی به شر و زیبانمایی تمایز قائل شد.

خوشفر (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «الگوی تربیتی آیات حج با تکیه بر تفسیر المیزان» ارائه داده است. نویسنده در این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از تفسیر المیزان، آیات حج را مورد استنتاج قرار داده و در انتها رابطه میان مبانی، اصول و اهداف و همچنین رابطه مری، متربی، عوامل و روش‌ها را در چهار الگو روشن ساخته است.

بهره مند و همکاران (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان «مراحل تربیت قرآنی از منظر علامه طباطبایی در تفسیر المیزان» پیشنهاد داده‌اند. در این پژوهش، برخی از اندیشه‌های تفسیری طباطبایی، با هدف صورتبندی مراحل تربیت قرآنی مد نظر قرار گرفته و در این زمینه،

مفهوم زیبایی از نظرگاه قرآن، یک مفهومی بدیهی است که به تعریف نیاز ندارد و شناخت آن فرض شده است. زیبایی در میان افرادی که در سطح متعارفی از هوش قرار دارند، امری بین‌الذہانی است. از این رو، زیبایی قرآن به جای تعریف شدن، در مراتب مختلف، از جمله عالم الوهیت، اشیاء، اعمال، صفات و عقاید مطرح شده است.

نکته مهم این است که قرآن کریم بر اساس قاعده «تعرف الأشیاء بأضدادها»، با معرفی زشتی‌ها در سطوح مختلف هستی، سعی دارد حدود زیبایی را مشخص کند. وجود تضادها در عالم کثرت، بهانه‌ای برای تولید دانش است. بنابراین، قرآن بیشتر به تشخیص زیبایی از زشتی گرایش دارد تا تعریف زیبایی.

۲- تعمیم زیبایی

اولین مبنای زیباشناسی قرآن کریم تعمیم زیبایی می‌باشد. قرآن کریم در آیات مختلف انسان را دعوت به زیبایی کرده است و از وی خواسته است زیبایی را در همه حیطه‌ها و لایه‌های زندگی خود منتشر کند. زیبایی قول، (فصلت/۳۳، اسراء/۵۳) زیبایی عمل، (نحل/۹۷، هود/۷) زیبایی برخورد (حجر/۸۵) زیبایی انتخاب، (زمر/۱۸؛ زمر/۵۵) زیبایی تبلیغ، (نحل/۱۲۵) زیبایی صبر، (معاوج/۵) زیبایی رزق (حج/۵۸) زیبایی موعظه (نحل/۱۲۵) برخی از حیطه‌هایی است که در قرآن کریم بدان اشاره شده است.

۳- تشکیک زیبایی

از دیدگاه قرآن کریم زیبایی مفهوم مشککی است که از بالاترین لایه‌های هستی، یعنی اسماء الهی تا پایین‌ترین سطوح آن یعنی عالم خاک کشیده شده است. زیبایی عالم الوهیت (طه/۸)، زیبایی خلقت باطنی انسان در عالم علوی (تین/۴)، زیبایی خلقت ظاهری آدمی (سجده/۷؛ غافر/۶۴) و زیبایی طبیعت (کھف/۷). با توجه به این اصل هر موجودی به میزان ظرفیت وجودی خود از زیبایی برخوردار است. همچنین درک مراتب بالای زیبایی با ترک مراتب پایین آن امکان‌پذیر است هرچند این زیبایی چیزی جز مراتب نازل همان زیبایی برتر نیست. (فرقان/۷۳) به علاوه زیبایی در هر لایه از هستی احکام مخصوص به خود را دارد و ادراک‌کننده زیبایی باید قانونمندی و ادب هر مرتبه را بشناسد و با لحاظ آن به درک زیبایی نائل گردد. از نظرگاه قرآن، تحقق در درجات پایین زیبایی، اکتسابی است، درحالی‌که درجات بالای آن، اعطایی است و انسان باید همواره برای کسب زیبایی تلاش کند. در آموزه‌های قرآنی، گذار از مراتب پایین و کوشش برای کسب درجات عالی و امید به اعطای درجات عالی زیبایی از جانب حق ذکر شده است: «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا»؛ (هود/۷) «إِنَّ أَحْسَنَكُمْ لَأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا»؛ (إسراء/۷) «وَلَا تَمَدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقَ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ»؛ (طه/۱۳۱) «مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَمَنْ جَاهَدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (عنکبوت/۵-۶) که به ترتیب سه فضای حاکم بر تحقق زیبایی را بیان می‌کند.

بالاترین مرتبه زیبایی، ابدی‌ترین مرتبه آن است: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (الرحمن/۲۶-۲۷). مرتبه بعدی از زیبایی نیز بهره‌مندی از ابدیت است؛ یعنی زیبایی بهشت جاودان، «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا ۖ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا» (نساء/۱۲۲)؛ «خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ ۖ إِنْ أَرَادَ مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ» (هود/۱۰۷) و زیبایی دنیوی که ناپایدار است: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَمَتَاعٌ الْغُرُورِ» (آل عمران/۱۸۵).

زیبایی مطلق و اعلی چون سرچشمه تمام زیبایی هاست، نمیتواند یک امر مادی و محسوس باشد بلکه باید همچون امر مطلق غیرمحسوس و غیرمادی باشد. بر این اساس زیبایی‌های دنیایی، صرف نظر از هر ملاحظه‌ای، در مرتبه پایینی قرار می‌گیرند چراکه مادی می‌باشند در صورتی که زیبایی مطلق غیرمادی است.

۴- توارث و انتقال زیبایی

بحث از توارث و انتقال زیبایی در آیات قرآن کریم پیچیده است چراکه گاهی توارث رخ نمی‌دهد و گاهی بدون توارث زیبایی ایجاد می‌شود. باین وجود بنا بر توارث می‌باشد مگر اینکه خلاف آن ثابت شود. یکی از متداول‌ترین نمونه‌های توارث زیبایی، انتقال و توارث زیبایی در میان ذریه انبیاء است که در آیات قرآن بدان اشاره شده است. برای نمونه در آیات «يُرْتِي وَيَرْتٍ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ» (مریم/۶)؛ «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (آل عمران/۳۴)؛ «... أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ...» (طور/۲۱) «أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ...» (مریم/۵۸)؛ «وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ» (صافات/۷۷) و ... بحث از توارث مطرح گردیده است. با این وجود برخی از آیات نشان می‌دهد که گاه در سیر انتقال وراثتی زیبایی وقفه ایجاد می‌شود چنانکه آیه «قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ» (هود/۴۶) به این امر اشاره کرده است.

۵- مطلق بودن زیبایی

اگرچه برخی از آیات قرآن به گونه‌ای هستند که نسبی بودن برخی مفاهیم از آن‌ها فهمیده می‌شود. برای مثال در آیه ۱۶ سوره مبارکه انفال پشت کردن به میدان جنگ به دلیل تاکتیکی نظامی، مثبت تلقی شده است و در غیر این صورت امری زشت به حساب آمده است یا در آیه ۱۰۶ سوره مبارکه نحل اقرار به شرک به عنوان تقیه، مثبت و در غیر این صورت امری ناپسند به حساب آمده است اما باید توجه داشت در نظام معنایی قرآن کریم نسبییت جایگاهی ندارد و حقیقت مطلق جلوه‌گری می‌کند. به سخن دیگر در منطق قرآن کریم زیبایی امری مطلق است و نه تنها به شرایط مختلف وابسته نیست بلکه شرایط باید خود را با آن منطبق سازد. از دیدگاه قرآن کریم درک زیبایی مطلق تنها برای کسانی امکان‌پذیر است که از مقیدها رهایی یافته و مطلق شده‌اند.

۱ «لِيُمَيِّزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمُهُ جِمَامًا فَيَجْعَلُهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ». (انفال/۳۷)

از منظر قرآن کریم خداوند که خود زیباست، خالق زیبایی نیز هست. پس زیبایی امری عینی و خارجی و یکی از مخلوقات خداوند متعال می‌باشد. باین وجود برای درک عین زیبا باید انسان‌ها ذهن و درونی پاک داشته باشند تا بتوانند زیبایی را درک کنند. کسی که از ذهن و درونی زیبا و پاک برخوردار نباشد یا قادر به درک زیبایی نیست (فصلت/۴۴؛ بس/۹؛ اعراف/۱۷۹؛ یوسف/۱۰۵) یا امر زیبا را زشت تلقی می‌کند. (نمل/۲۴؛ کهف/۱۰۴) جوادی آملی در این باره بیان می‌دارد: « بسا صحنه زیبا و دلانگیزی که آینه بر اثر زنگ‌زدگی، غبار گرفتگی، کوچک بودن، دور بودن از صحنه و مانند آن نتواند آن زیبایی را با تمام زیندگی‌اش منعکس کند، بنابراین برای زیبا دیدن صحنه و زینمایی آینه افزون بر زیبایی آن صحنه سلامت اندازه بی غبار بودن آینه، دوری و نزدیکی آن به صحنه و... سهم دارند» (نمل/۲۴؛ کهف/۱۰۴).

با توجه به آیات قرآن کریم بالاترین مرتبه زیبایی لقاءالله می‌باشد (قیامت/۲۳؛ انسان/۱۱) و انسان‌هایی که از این نعمت الهی بی‌بهره هستند (مطففین/۱۵) از میان حیات مادی و زندگی اخروی و معنوی، حیات دنیا را انتخاب کرده (ابراهیم/۳) و متصف به صفت زشت می‌شوند. (قصص/۴۲). از آنجاکه زیبایی مساوق وجود است، می‌توان مدعی شد موطن اصلی زیبایی در خارج و عالم عین است و نمی‌توان زیبایی را صرفاً به امر ذهنی و درونی تقلیل داد. به سخن دیگر نه تنها زیبایی موجود است بلکه اساساً وجود زیباست و زیبایی به‌عنوان یک صفت وجودی، همواره با وجود و هستی همراهی دارد و امکان انفکاک از هم و یافتن موجودی که متصف به زشتی باشد، محال است. به خصوص اگر زیبایی در نسبت با ذات حق تعالی و به‌عنوان صفتی برای او در نظر گرفته شود که در این صورت زیبایی از چنین واقعیتی جداناپذیر است. بهره زیبایی از واقعیت همچون حظ دیگر احکام هستی مانند وحدت، فعلیت و خارجیت است و نباید زیبایی را از سنخ مفاهیم ماهوی دانست که مابه‌ازاء مستقل دارند بلکه زیبایی صفت لازم وجود و عین آن می‌باشد. استدلال بر تحقق عینی زیبایی به این صورت می‌باشد: الف) زیبایی مساوق مصداقی با وجود دارد، ب) هر چیزی که با وجود مساوق مصداقی داشته باشد، تحقق عینی دارد، بنابراین زیبایی تحقق عینی دارد و امری ذهنی نیست.

۷- حضرت حق، منشأ زیبایی و زیبایی مطلق است

در قرآن کریم، خدا زیبا و منشأ زیبایی معرفی شده است: «لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (حشر/۲۴) در این آیه شریفه، خداوند متعال دارای نام‌های زیبا دانسته شده است. این نام‌ها که ۱۴۵ مورد از آن‌ها را در قرآن می‌بینیم، نمایانگر صفت و حقیقتی از حقایق ذات مقدس حق‌اند. [۱۳] بر اساس مضمون این آیه و نیز آیات دیگری با همین عبارت، خدا صاحب همه مؤلفه‌های زیبایی است و در همین راستا، در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ»؛ [۱۴] علاوه بر آن تمام موجودات، مخلوق خدا هستند: «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (زمر/۶۲) مضمون آیه ۷ سوره سجده نیز که در آن، خداوند متعال می‌فرماید: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ

شَيْءٍ خَلَقَهُ» (سجده/۷) این است که خدا هر چه را آفرید، زیبا قرار داد. از مجموع نمونه‌های یادشده و نیز آیاتی دیگر از این دست نتیجه می‌گیریم از منظر قرآن کریم، خداوند متعال علاوه بر اینکه خود زیبا و مظهر زیبایی است، خالق زیبایی نیز هست. برخی از مفسران تناسب میان ذات زیبای الهی با فعلش را دلیل بر مساوق وجود با زیبایی ذکر کرده و گفته‌اند: «هر آنچه زیبا کند، زیبا بود.» [۱۵].

۸- انسان نسخه‌ای از زیبایی مطلق خداوند

بر اساس مفاد آیات قرآن، خلافت خدا روی زمین به انسان (به معنای عام) واگذار شده است: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره/۳۰) و خدا از روح خود در انسان دمیده: «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (ص/۷۲) و او را به‌عنوان نسخه‌ای از زیبایی خود خلق کرده است (Chittick, 2014) بدان معنا که انسان خلیفه خداوند و صفاتش پرتوی از صفات پروردگار می‌باشد. [۱۶] شایان ذکر است همه انسان‌هایی شایستگی چنین مقامی را ندارند بلکه از دیدگاه قرآن کریم انسان موجودی مختار است که می‌تواند در هر دو مسیر صعود و نزول حرکت کند. به سخن دیگر انسان از حیث تکوین، جمال مطلق و سراسر جمال است اما چون دارای اختیار می‌باشد پس می‌تواند با حسن اختیار در افعال خود خالق زیبایی حقیقی که تابع قوانین حاکم بر هستی در عرصه اعطای وجود و زیبایی بوده باشد و یا به سوء اختیار یعنی عدم توجه لازم به مبدأ هستی و قوانین زیبایی بخش آن متصف به زشتی گردد. قرآن کریم هرگز زیبایی‌های دنیا را زینت و زیبایی انسان به شمار نیاورده است، بلکه سخن از «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء/۷۰) به میان آورده است و زیبایی‌های دنیا را برای آدمی فتنه دانسته است. (انفال/۲۸) از این منظر این فتنه که همان زیبایی‌های دنیاست از حیث تکوین چون وسیله امتحان برای تعالی و کمال و دستیابی به زیبایی‌های وجودی و معنوی و زمینه ایجاد درک زیبایی‌های اخروی است به‌خودی‌خود زیباست مادامی‌که سبب غفلت و عصیان انسان نشود. بنابراین فرمود «إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَذْوًا لَكُمْ» (تغابن/۱۴) یعنی برخی از زینت‌های حیات دنیا می‌تواند دشمن و زشتی محسوب شده و آدمی را از مسیری که شایسته اوست، بازدارند پس زیبایی و زشتی دنیا در قیاس با انسان امری نسبی و جزئی است و اعتباری محسوب می‌گردد و زیبایی حقیقی امری کلی و غیر اعتباری و غیر نسبی می‌باشد. [۱۷] در تفسیر تسنیم بیان می‌دارد: «از دیدگاه قرآن کریم، سراسر عوالم هستی امکانی از آن جهت که آفریده خداست، زیبا و نیکوست؛ پس همه جمال‌ها از آن خدای سبحان است و چون حمد همان ثنا و ستایش در برابر کار زیباست، از این رو همه حمدها از آن خداوند جمیل جمال آفرین است. لازم است به این نکته نیز توجه شود که زیبایی کارهای خدا، مطلق است، نه نسبی تا تنها نسبت به خود آن ذات اقدس یا برخی اشیا خوب و زیبا باشد. فعل خدا سراسر جمال و جمال او جمیل مطلق و کمال او کامل صرف است» (ج ۱، ص ۳۴۲). برخی تفسیری نادرست از جمال الهی بیان کرده و گمان کرده‌اند بین زیبایی خداوند با زیبایی موجودات محسوس تمایز وجود دارد درحالی‌که باید دانست مقصود از جمال الهی نمود عرضی که از

مقوله کیف شمرده می‌شود، نیست چراکه خداوند جسم نیست. علاوه بر این لازمه چنین تفسیری ترکیب و جسمانیت خداوند خواهد بود. [۱۸].

۹- زیبایی غایت کمال انسانی

از منظر قرآن کریم زیبایی در عمل، موجب کمال و سعادت انسان و غایت کمال وی می‌باشد. چنانکه در آیه ۹۳ سوره مبارکه مائده آمده است: «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (مائده/ ۹۳). قرائتی در (۱۳۸۳) تفسیر نور بر اساس مضمون آیه مذکور و فعل «أحسنوا» بعد از فعل‌های «آمَنُوا»، «عَمِلُوا» و «اتَّقَوْا» و نیز آمدن جمله «و الله يحب المحسنين» در انتهای آیه، احسان انجام دادن اعمال زیبا را بالاترین مرحله کمال و سبب محبوب شدن انسان نزد خداوند متعال دانسته است. نیز در تفسیر المیزان، ذیل این آیه، احسان را همانند تقوا قرین مراحل ایمان و عمل صالح دانسته است. با توجه به مضمون این آیه و توالی معنادار این مفاهیم می‌توان به رابطه اندراجی آن‌ها پی برد؛ از این رو، عبارت «وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» در انتهای آیه، ناظر بر این واقعیت است که در دایره معنایی تربیت اسلامی، مفهوم «زیبایی» در رأس سه مفهوم دیگر قرار دارد و مدار بیرونی این دایره معنایی را تشکیل می‌دهد. این نتیجه با استناد به آیه ۳۱ سوره نجم و آیه ۲ سوره ملک نیز مورد تأیید می‌باشد: «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى» (نجم/ ۳۱) و «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (ملک/ ۲) در آیه نخست، عقاب کسانی که مرتکب اعمال زشت شده‌اند و پاداش دادن به کسانی که اعمال زیبا انجام داده‌اند، هدف از آفرینش تمام موجودات آسمان و زمین دانسته شده و در آیه دوم، آزمون آدمیان بر اساس میزان زیبایی اعمالشان مقصود از خلق حیات و مرگ ذکر شده است؛ بنابراین، بین مفاهیم ایمان، عمل صالح، تقوا و زیبایی، رابطه‌ای طولی برقرار است که بر اساس آن، همه مفاهیم زیرین در سطوح و مراتب مختلفشان از درجاتی از زیبایی برخوردارند و زیبایی، بالاترین مرتبه کمال محسوب می‌شود. درباره زینت اشیاء نسبت به انسان بیان می‌کنند: «زینت اشیاء نسبت به انسان، امری اعتباری است و خود آن اشیاء امری تکوینی و حقیقی‌اند. موجودی که به کمال مطلوب خویش دست یافته است زیباست؛ ولی اگر چیزی کنار موجودی دیگر برای زینت بخشیدن بدان قرار گیرد و میان آن دو پیوند کمالی نباشد، زیبایی عرضی یا اعتباری است؛ مثلاً زینت سنگی که با گذشت زمان لعل بدخشان یا عقیق شده است، تکوینی است و زینت دستی که به انگشتر یاقوت یا عقیق آراسته است، عرضی یا اعتباری است» (ص ۲۹۸).

۱۰- زیبایی امری هستی‌شناسانه و وجودی

از منظر قرآن کریم سراسر عالم زیباست و هیچ نقصی در آن نیست این مطلب از جمع‌بندی سه دسته از آیات برداشت می‌شود.

الف) برخی آیات دلالت دارند که به هر چه کلمه شیء اطلاق شود مخلوق خدای سبحان است. مانند «قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (رعد/ ۱۶)؛ «أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ» (نحل/ ۴۸). در این آیات شیء بودن مساوی مخلوق بودن است.

ب) بعضی آیات به این مسئله اشاره کرده‌اند که هر چه را خداوند آفریده روی اندازه و هندسه و نظم است. مانند «خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا» (فرقان/ ۲) «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق/ ۳)؛ «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (حجر/ ۳۱).

ج) بعضی دیگر از آیات بر زیبا بودن اندازه‌ها دلالت دارند، یعنی هر موجودی دارای اندازه معتدلی است که سبب زیبایی آن شده است، مانند «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (سجده/ ۷) این آیه شریفه در حکم کبری و آیه «قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (رعد/ ۱۶) صغرای قیاس است و نتیجه این است هر آنچه خدا خلق کرده است زیباست. از سوی دیگر برخی از آیات قرآن کریم مصادیقی از زیبایی در وجود و برخی دیگر از آیات زیبایی نسبی را خاطر نشان کرده‌اند. برای نمونه آیه «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا» (کهف/ ۷)؛ «إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكُوَكُوبِ» (صافات/ ۶) «وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لِيَتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ نَحْل/ ۸».

۱۱- زیبایی امری جاری و سریان یافته در میان همه موجودات از دیدگاه قرآن کریم و با توجه به آیه «قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ» (طه/ ۵۰) اولاً خداوند متعال مبدأ پیدایش همه موجودات است (نظام فاعلی)، ثانیاً خداوند متعال هر چیزی را قانون‌مند آفریده است و هر آنچه شایسته وی بوده، اعطا کرده است (نظام درونی اشیاء)، ثالثاً هدف هر شیء در عالم مشخص شده است (نظام غایی)، رابعاً خداوند متعال برای اینکه هر موجودی به هدف خویش برسد ابزارهای مورد نیازش را به او داده است (نظام علی). بر این اساس زیبایی در میان تمام موجودات جاری می‌باشد. به سخن دیگر هر آنچه این چهار نظام را در مورد شیء سامان بخشد سبب زیبایی و جمال شده و باعث می‌شود تا شیء زیبا گردد و کمال مطابق با خود را دارا گردد و این زیبایی با وجود شیء در آمیخته است و ملاک انتساب به وجود و زیبایی در خلقت شیء به او عنایت شده است، چراکه همه خلقت در نهایت حکمت، علم، تدبیر، کمال و حسن آفریده شده‌اند. از این رو هر امر زیبایی اگر بخواهد به معنای حقیقی تحقق یابد باید دارای همین قوانین و وجود آن منطبق بر الگوی وجودی حاکم بر خلقت باشد و به هر اندازه که از این الگو تبعیت کند زیباست.

زیباشناسی در قرآن کریم همانند هستی‌شناسی که منطبق با نگاه و حیانی است، کاملاً توحیدی می‌باشد. از این رو می‌توان برای تبیین گستره زیباشناسی در قرآن کریم از ادله هستی‌شناسی استفاده کرد و گفت از آنجاکه هستی یک وجود بسیط و واحد می‌باشد و در آن عدم که منشأ زشتی است راه ندارد و عالم مظهر زیبایی الهی می‌باشد پس زیبایی با تجلی و فیضان جمال الهی در عوالم هستی جاری است و در حقیقت جمال الهی در پرتو هستی ظهور و تجلی کرده است. «قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (اسراء/ ۱۱۰). در تفسیر المیزان ذیل دو آیه «ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (غافر/ ۶۲) و «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (سجده/ ۷) بیان می‌دارد: خداوند در آیه نخست اعلام کرده است که هر موجودی مصداق کلمه شیء باشد، مخلوق اوست و در آیه دوم اثبات می‌کند هر آنچه مخلوق و متعلق به اوست از آن رو که منسوب به اوست زیبا می‌باشد. بنابراین هیچ مخلوقی نیست مگر اینکه به احسان خداوند حسن و به اجمال او جمیل است و بالعکس هیچ

شاهد این مسئله، مضمون آیات ۵۶ سوره اعراف و ۷۷ سوره قصص است که در آن‌ها دو مفهوم «حسن» و «فساد» و نیز دو مفهوم «فساد» و «صلاح» در مقابل هم به کار رفته‌اند. در این آیات می‌خوانیم: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (اعراف/ ۵۶) و «... وَأَحْسِنُ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ» (قصص/ ۷۷). قرشی در قاموس قرآن، فساد را ضد صلاح دانسته و عبارت از تجاوز از حد، تباهی، و خروج از اعتدال و نظم معنا کرده است [۱۹]. در این آیات، فساد یا عدم تعادل در مقابل مفهوم زیبایی به کار رفته‌اند و بر این اساس نتیجه می‌گیریم اصل تعادل، یکی از اصول مقوله زیبا در قرآن محسوب می‌شود.

۲- تناسب

علاوه بر تعادل نیز تناسب با رعایت اندازه‌ها و جایگاه‌ها را می‌توان از موارد زیبایی‌شناختی مقولات زیبا در قرآن به شمار آورد. در مقولات محسوس، این وجه زیبایی‌شناختی، ناظر بر تناسب بین رنگ‌ها و ابعاد یک مقوله و نیز رعایت اندازه‌ها در یک زمینه یا بافت مشخص، و در مقولات معقول، ناظر بر رعایت تناسب بین اعمال با زمینه‌ای است که در آن، انجام داده یا خلق می‌شوند؛ مثلاً زیبایی در بخشندگی با رعایت تناسب بین دریافت‌کننده و آنچه بخشیده می‌شود، زیبایی در حفظ حرمت دیگران با رعایت تناسب مقام آدمی در میان دیگر آفریده‌ها، زیبایی در عمل مداری با رعایت تناسب بین نظر و عمل فرد، زیبایی در انصاف با رعایت تناسب بین حقوق هر انسان در قبال انسان‌های دیگر، زیبایی در عدالت با رعایت تناسب بین امور و جایگاه‌های واقعی آن‌ها و... تحقق می‌یابد؛ علاوه بر این‌ها و به صورت عام، وجه زیبایی‌شناختی ابعاد مفهوم زیبایی در امور معقول را می‌توان در تناسب این مقوله با بافت یا زمینه‌ای دانست که مقوله موردنظر در آن واقع می‌شود و نیز بین نظر (عقیده و باور) و عمل فرد و همچنین تناسب عمل با شأن و حرمت انسانی عامل و مخاطب یا مخاطبان عمل در نظر گرفت. در همین راستا طباطبایی نیز در تفسیر المیزان، تناسب را یکی از اصول زیبایی‌شناختی در مقوله‌های زیبا، اعم از محسوس و معقول دانستند و معتقد است «حقیقت حسن و زیبایی آن است که اجزای یک چیز نسبت به هم سازگار باشد» [۲۰]

شواهد قرآنی این مسئله، آیات ۶۲ از سوره زمر، ۴۹ از سوره قمر، سه از سوره طلاق و هفت از سوره سجده هستند که نسبت میان دو مفهوم «حسن» و «قدر» را نشان می‌دهند. در این آیات، دو مفهوم «محسن» و «قدر» در قرآن، به صورتی کاملاً متناظر به کار رفته‌اند: «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»؛ (زمر/ ۶۲) «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (قمر/ ۴۹)؛ «خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ قَدْرَهُ تَقْدِيرًا» (فرقان/ ۲)؛ «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» (طلاق/ ۳)؛ «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (سجده/ ۷) «قدر» به معنی اندازه و «تقدیر» به معنای اندازه‌گیری و مقایسه چیزی با چیز دیگر است. در آیه نخست، خداوند متعال خالق تمام موجودات دانسته شده است و آیات دوم، سوم و چهارم حاکی از آن هستند که خدا هر چیزی را به اندازه آفریده، اندازه‌گیری کرده، نسبتش را با بقیه چیزها سنجیده و برای آن، اندازه‌ای مقرر کرده است. آیه پنجم نیز این مسئله را بیان می‌کند که خدا همه چیز را زیبا آفریده است. بر اساس مفاهیم این پنج آیه نتیجه می‌گیریم مفهوم

زیبایی و حسنی نیست مگر اینکه مخلوق او و متعلق به اوست. جوادی آملی (۱۳۹۵) همچنین در ذیل این دو آیه بیان می‌کنند: «هرچه اطلاق شیء بر آن صادق باشد مخلوق خداست: «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (زمر/ ۶۲) و آنچه را خدای سبحان آفرید نیکو آفرید: «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (سجده/ ۷)، پس زیباتر از نظام هستی که آفریده خداست محال است، زیرا اگر زیباتر از آن ممکن بود و خداوند آن را نمی‌آفرید، منشأ آن یا جهل یا عجز یا بخل بود، و چون همه این تالی‌ها فاسد و مستحیل است مقدم آن‌ها نیز محال است، بنابراین، آفرینش جهانی زیباتر از این، محال است. البته منظور از حُسن و زیبایی، جمال حسی نیست؛ نظیر آنچه در آیه «وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ» (نحل/ ۶) آمده، بلکه مقصود حُسن وجودی از یک سو و حُسن اخلاقی، فقهی و حقوقی از سوی دیگر است که آن حسن وجودی پشتوانه این حُسن اخلاقی است.» (ج ۷، ص ۲۵۳).

موارد فوق برخی از مبانی زیبایی‌شناختی قرآن است که نشان می‌دهد، از نظر قرآن درک زیبایی برای همه افراد ممکن است و این زیبایی در حیطه‌های مختلفی جریان دارد و البته مقوله مشکک است و شدت و ضعف دارد. در ضمن این زیبایی قابل انتقال است و مهمتر از همه اینکه خداوند زیبایی مطلق را واجد است و در خلقت انسان هنرنمایی کرده و به احسن وجه او را خلق نموده است.

مؤلفه‌های زیباشناسی در قرآن کریم

۱- تعادل

یکی از مؤلفه‌های زیباشناسی در قرآن کریم اصل تعادل به معنای هماهنگی و توازن می‌باشد. از این منظر، اصل تعادل در مصادیق محسوس زیبایی مانند زیبایی چهره، زیبایی بالش‌های بهشتی و زیبایی منظره به چرا بردن و برگرداندن چهارپایان، به عناصر حسی موجود در مقوله‌های زیبا و در مصادیق معقول زیبایی به عناصر انتزاعی امور بازمی‌گردد؛ به دیگر سخن، این اصل به معنای انسجام و سازواری درونی و بیرونی این مقوله‌هاست. انسجام درونی، حاکی از نظم درونی یک مقوله و انسجام بیرونی، حاکی از هماهنگی یک مقوله با هدفی است که در راستای آن قرار دارد؛ بر این اساس، در امور محسوس، انسجام درونی به همکاری منسجم اجزای یک مقوله مربوط می‌شود؛ مثلاً در نمونه منظره زیبا با بالش‌های زیبای بهشتی، در هر کدام از مقوله‌ها اجزایی وجود دارد که به صورت منسجم و منظم در یک کل به هم پیوسته قرار گرفته‌اند. در مثال اول به نظر می‌رسد با هم آیی و به هم پیوستگی متعادل اجزایی همچون چهارپایان، علفزار و حرکت یکپارچه آن‌ها و نیز اجزایی مانند رنگ، جنس و ابعاد بالش، موجبات زیبایی بصری آن‌ها را فراهم آورده‌اند. این اصل در مقولات معقول نیز به عناصر انتزاعی و معقول اعمال زیبا مربوط می‌شود؛ مثلاً بخشش و نادیده گرفتن زیبا عملی است متوازن و منسجم که بر اساس آگاهی صورت می‌گیرد و عاری از کینه‌توزی و بدخواهی است؛ بخشندگی به معنای بخشیدن از داشته‌های خود به دیگران، عملی است منسجم و متعادل، و فارغ از بخل و خساست و اسراف و تبذیر؛ احساس مسئولیت در قبال خود و دیگران نیز عملی است منسجم، متعادل، فارغ از بی‌مبالاتی و بی‌اعتنایی و یا عملی ضد منافع دیگران و...

«تناسب» به معنای اندازه‌گیری و رعایت نسبت‌ها در هر چیزی را می‌توان از اصول زیبایی‌شناختی مقولات زیبا به شمار آورد.

۳- هدفمندی

علاوه بر دو مولفه تعادل و تناسب، با بررسی مصادیق زیبایی در قرآن کریم به نظر می‌رسد یکی از اساسی‌ترین مولفه‌های زیبایی شناسانه در مصادیق، وجه هدفمندی آن‌هاست؛ به عبارت دیگر به نظر می‌رسد زیبایی یک عمل در قرآن، ناظر بر هماهنگی داشتن آن با غایتی مشخص است؛ زیرا هیچ‌یک از این مصادیق بدون در نظر گرفتن هدفی که برای آن ساخته شده‌اند (در مقولات محسوس) یا به قصد آن انجام می‌شوند (در مقولات معقول)، اساساً نمی‌توانند در زمره مقولات زیبا قرار گیرند. از این منظر، طباطبایی نیز در تفسیر المیزان، و در تفسیر آیه «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى» (احقاف/۳) حقیقت زیبایی را عبارت از آن دانسته است که مجموعه اجزای یک چیز با هم و با هدف و غرضی که خارج از حدود آن است، همساز باشند. از این حیث به نظر می‌رسد مقولات زیبا از منظر قرآن، از اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت مشخصی برخوردارند که موجبات زیبایی آن‌ها را فراهم می‌آورند؛ مثلاً بخشندگی، احساس مسئولیت و خیرخواهی، اعمالی هدفمند هستند که به نظر می‌رسد مقصود از آن‌ها کمک به رشد و تکامل دیگران است؛ پایداری و شجاعت، اعمالی هدفمند هستند که غایتشان دستیابی به عزت و پیروزی است؛ قدرشناسی، عملی هدفمند و یکی از اهداف آن، ترویج خوبی‌هاست؛ راستی، عملی است هدفمند با غایت ارتقا دادن سطح اعتماد و همدلی عمومی.

۴- کارایی

یکی دیگر از مولفه‌های زیباشناسی در قرآن کریم، اصل کارایی مقوله زیباست؛ بدان معنا که سودمندی یک مقوله یا شیء، یکی از عناصر زیبایی محسوب می‌شود. اصل کارایی در زیبایی‌های محسوس، ناظر بر این است که آیا شیء موردنظر با توجه به هدفی که برای آن ساخته شده است، می‌تواند سودمند باشد یا خیر. کارایی در مقولات معقول نیز بدان معناست که آیا این مسئله در بافتی که واقع می‌شود، عملی سودمند است یا خیر؛ مثلاً کارایی در مصادیق زیبایی‌های معقول همچون بخشندگی، عدالت، شجاعت و پایداری، ناظر بر سودمندی آن‌ها در بافت موردنظر است. به نظر می‌رسد علت این مسئله آن است که کارایی در تناسب با اهداف کوتاه یا بلندمدت آدمی قرار دارد. این مسئله در آیه «وَاللَّاتُفَعَالُ خَلَقَ لَكُمْ فِيهَا دِفًا وَمَنَافِعُ وَمِنهَا تَأْكُلُونَ» (نحل/۵) و همچنین در دو آیه بعدی آن «وَتَحْمِلُ أُمَّةَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّهُمْ تَكُونُونَ بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَّءُوفٌ رَّحِيمٌ وَالْحَيْلُ وَالْبَعَالُ وَالْحَمِيرُ لَتَرْكَبُوهَا وَزِينَةٌ وَيَخْتَلِفُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (نحل/۷-۸) تأیید می‌شود. از این حیث به نظر می‌رسد زیبایی چهار پایان در زمینه ترسیم شده در این آیات، عبارت از سودمندی آن‌ها و آرامشی است که از احساس بی‌نیازی و انجام شدن یک وظیفه اجتماعی به گونه‌ای مؤثر ناشی می‌شود. البته باید به این مسئله توجه کرد که وجه زیبایی‌شناختی کارایی نیز ناظر بر اهداف مقولات گوناگون تبیین می‌شود و از این منظر، ممکن است مقوله‌ای در یک زمینه، بافت یا سطح، از کارایی لازم برخوردار باشد؛ ولی در بافت یا سطحی دیگر، چنین نباشد؛ مثلاً در باب دروغ‌گویی برادران حضرت یوسف (ع) می‌توان گفت این عمل از دید برادران

آن حضرت و در حوزه هدف کوتاه‌مدت و دنیایی آن‌ها سودمند است؛ اما از منظر غایت‌نگرانه که می‌تواند ناظر بر کسب رضای خداوند متعال باشد، عملی ناکارآمد و غیر سودمند به شمار می‌آید. موارد فوق برخی از مولفه‌های زیبایی‌شناختی قرآن را به نمایش گذاشته است و نشان می‌دهد که از نظر قرآن یک موضوع زیبا یعنی اینکه تعادل یعنی هماهنگی و تعادل داشته باشد. علاوه بر آن باید اندازه‌ها را نیز رعایت کند یعنی تناسب داشته باشد. افزون بر اینها اجزای آن‌ها هدف روشنی را دنبال کنند و بالاخره کارایی لازمه را داشته باشد و سودمند واقع گردد. در صفحات بعد همه این مولفه‌ها بطور مستوفی مورد واکاوی قرار خواهد گرفت.

اصول زیباشناسی در قرآن کریم

در این مرحله از پژوهش به منظور استنتاج اصول زیبایی از منظر قرآن، بررسی منطقی و تحلیلی مصادیق زیبایی در قرآن را صورت داده و درصدد پاسخگویی به این سؤال بوده ایم که مصادیق زیبایی در قرآن، چه ویژگی‌های مشترکی دارند که موجب زیبایی آن‌ها شده است. بدین منظور، از روش تحلیل (شبه) استعلایی استفاده کرده ایم تا از ظواهر یک گزاره توصیفی به اصل یا اصول زیبایی شناسانه مبنایی آن برسیم.

۱- ترکیب

برخی از مفسرین و منجمله زمخشری در زیبایی‌شناسی قرآن به ترکیب و هم‌نشینی با زیبایی و نیکویی به صورت «حسن النظم» و یا «علم محاسن النظم» اشاره کرده‌اند. [۲۱] بنابراین زمخشری، زیبایی قرآن را در ترکیب اعجاز آمیز آن دیده است و با استفاده از علم بلاغت به تبیین این زیبایی پرداخته است. زمخشری در تفسیر خود با ارائه شواهدی نشان داده است واژگان، عبارات، جمله‌ها و نیز سوره‌های قرآن براساس ترکیب خاصی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و همین ترکیب در چینش واژه‌ها و عبارات بر روی هم باعث برتری متن قرآن بر سایر کلام عرب بوده، به گونه‌ای که تغییر این ترکیب اساساً معانی را نیز تغییر خواهد داد. از نظر زمخشری در گزینش واژه از لحاظ مفرد یا جمع بودن، تعریف یا تنکیر و مطابقت با معنا و ساختار جمله، بازتاب یافته است. مباحث مربوط به تقدیم و تأخیر، فصل و وصل، ابجاز و اطناب، ذکر و حذف، اسمیه یا فعلیه بودن جمله، خبریه یا انشائییه بودن جمله و توجه به ترکیب نحوی واژه‌ها در تناسب با معنا نیز در شمار مقولات بلاغی هستند که ترکیب جملات و عبارات قرآن را شکل داده‌اند. بیش از آن؛ گونه‌های مختلف کاربرد استفهام، امر، نهی و قسم و نیز انواع صور بیان از قبیل تشبیه و استعاره و مجاز در کنار نظم و هماهنگی آوایی بر روی هم نظم و انسجام و یکپارچگی آیات و سوره‌های قرآن را به وجود آورده‌اند.

مفسر المیزان در تفسیر آیه «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» (نساء/۸۲) می‌گوید که این آیه شهادتی که یکی پس از دیگری به ذهن می‌آید که در نتیجه به نظر انسان می‌رسد که در آیات قرآن، اختلافات زیادی باشد، فلان آیه با آیه دیگری متناقض و یا مضمون فلان آیه مخالف حق و حقیقت و متناقض با آیه ای باشد و قرآن از ترکیب مطلوبی برخوردار نباشد

وَالْحَبَالُ أَوْثَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَرْوَاجًا وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْلًا ﴿۱۰-۵﴾. هماهنگی واژه‌ها و انسجام آنها را در سیاق کلام، همراه با یک موسیقی متناسب و با استفاده از قوافی یکسان مشاهده می‌کنیم که نظم خیره‌کننده‌ای به کلام داده و خواننده از آن احساس ابتهاج و لذت می‌کند و از این همه زیبایی به وجد می‌آید.

۴- تقارن

تقارن آواها و اوزان در کلام وحی باعث شده که افراد از مسلمان و غیر مسلمان به این نوع زیبایی قرآن اعتراف کنند. ترنم و تغنی آیات همراه با موسیقایی خاص کلام الهی را دلنشین کرده است. آیات قافیه دار و سجع گونه در خیلی از آیات قرآن دیده می‌شود. برای نمونه در آیاتی از سوره شعراء (آیات ۷۵ تا ۸۲) که مربوط به

حضرت ابراهیم علیه السلام است، چنین آمده:

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ أَأَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ فَانَّهُمْ عَدُوِّي إِيَّا رَبِّ الْعَالَمِينَ / أَلَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ / وَالَّذِي هُوَ يُضَعِّمُنِي وَيَسْقِينِ / وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ / وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ / وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ.

یا در سوره های جزء سی ام قرآن آیات آهنگین زیادی وجود دارد که قرائت آنها زیبا و دلچسب می‌نماید. تقارن در جنبه دیگری هم در قرآن مجید خودنمایی می‌کند و آن شامل تعداد دفعات استفاده از کلمات خاص و اشکال آنها در کل قرآن است. برخی از این موارد متقارن عبارتند از:

(زندگی)، ۱۴۵ بار؛ (مرگ)، ۱۴۵ بار

(زندگی پیش پا افتاده)، ۱۱۵ بار. (زندگی پس از مرگ)، ۱۱۵ بار

(فرشتگان)، ۸۸ بار؛ (شیاطین)، ۸۸ بار

(انسان)، ۲۴ بار؛ (زن)، ۲۴ بار

(اعمال خوب)، ۱۶۷ بار. (کارهای اشتباه)، ۱۶۷ بار

(بگویند)، ۳۳۲ بار؛ (گفت)، ۳۳۲ بار

(مردم)، ۵۰ بار. (پيامبران)، ۵۰ بار

(زنان مسلمان)، ۴۱ بار. (مردان مسلمان)، ۴۱ بار

دنیا(نزدیک)، ۱۱۵ بار؛ آخرت(دور)، ۱۱۵ بار

(زمستان)، ۱ بار؛ (تابستان)، ۱ بار [۲۴]

۵- دریافت کننده زیبایی

قرآن مجید به تعبیری نامه سرگشاده الهی است. وقتی قرآن می‌خوانیم خدا با ما صحبت می‌کند، وقتی دعا می‌خوانیم ما با خدا صحبت می‌کنیم و در هر صورت باعث ابتهاج و سرور و لذت است. «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ * نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ * خدای یکتاست که جز او خدایی نیست که زنده و پاینده ابدی است. آن خدایی که قرآن را به راستی بر تو فرستاد. (آل عمران/ ۲-۳). قرآن مجید از لحاظ تاثیر در میان جزیره العرب در عصر نزول قابل توجه است و مبین آن است که تاثیر معنوی عجیبی در میان مردم داشته است و چگونه تحول ژرفی به وجود آورد و در اصلاح اندیشه و رفتار آنان موثر افتاد تا جایی که مردم جاهل، عقب‌مانده، بی‌سواد، متعصب و جنگ‌طلب و کینه‌ورز را به انسانهای نرم و آرام تبدیل کرد، قرآن چنان اشخاص را به سوی معنویت، اخلاق، گذشت و فداکاری سوق داد که با خواندن قرآن حاضر به انجام هر کاری بودند و از جان و مال خود می‌گذشتند.

را رد می‌کند. به نظر او همین آیه قرآن خود برای ازاله این شبهات کافی است.

۲- کمال

یکی از اصول مهم زیبایی‌شناسی قرآن، تاکید بر ارتقاء و کمال انسان هاست. به این معنی که قرآن به زیبایی برای زیبایی توجهی ندارد بلکه آنرا در راستای هدفی مهمتر پیگیری می‌کند. در قرآن، اساس دعوت، هدایت و دل دادن مخاطب به پیامهای الهی و معنوی است، قرآن تنها کتاب ادبی، فن و بلاغت نیست. تا با آن کتاب‌ها برابری کند. درست است که در قرآن عبارتهای زیبا و دلنشینی بیان شده و تمامی اصول و تکنیکهای سخن به کار گرفته شده، اما نباید از اصل هدفمندی و زیبایی برای تاثیرگذاری غافل باشیم به عنوان نمونه درباره داستانهای قرآن آنگاه که از بعد هنری آن سخن گفته می‌شود و محتوای این داستان‌ها در قالب عبارات زیبا برجسته می‌شود، به این معنا نیست که زیبایی آن در داستان‌سرایي و جلوه‌های ادبی و هنری آن موضوع زیبایی‌شناسی است داستانهای قرآن را باید با تاکید بر روش آموزشی و بیان اندرزها و ذکر عقاید و اخلاق ضمیمه کرد [۲۲].

پرورش و هدایت و تکامل انسان‌ها هدف غایی در قرآن مجید معرفی شده است. این انسان با انجام تکالیف و برنامه‌های اسلامی می‌تواند به کمال و سعادت و بالاترین کرامت‌ها و ارزش‌های انسانی دست یازد و در بهشت جاودانی و در منزلگاه صدق و حقیقت نزد خداوند عزت و سلطنت جاودانی متنعم گردد «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ» (قمر/ ۵۵-۵۴) و یا بر اساس آیه «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهٌ» (انشقاق/ ۶) با تلاش و با رنج و کوشش به سوی پروردگار پیش رود و به ملاقات او نایل آید.

۳- نظم

از جمله اصول زیباشناسی قرآن داشتن نظم لفظی و معنایی در آیات قرآن است. آیات قرآن از نوعی چیدن و ترکیب و پیوند واژه‌ها در کنار یکدیگر برخوردار است بگونه‌ای که هیچ واژه‌ای را نمی‌شود جایگزین دیگری کرد.

این نظم و هماهنگی را می‌توان از جهت زیبایی و غیرزیبایی ظاهر واژه و آهنگ و برگزیدن واژه‌های مترادفی که نقیض آن‌ها معنایی دیگر دارد و با ظرفیت و فراگیری آن‌ها متفاوت است مشاهده کرد. همچنین به نظم آوایی قرآن نیز می‌توان اشاره کرد. منظور از این نوع نظم، هماهنگ بودن از نظر به کارگیری حروف، به کارگیری واژه‌ها، نظم منطقی حاکم بر آیات و سوره‌ها، مثلاً در مورد به کارگیری حروف، برخی از سوره‌های قرآن با حروف و آهنگ واحدی چون الف، ی، ه، د، س ختم می‌شود، مانند پایان آیات سوره مریم که با الف تمام می‌شود زکریا، حنیا، شقیبا، ولیا، رضیا، سمیا، و برخی با دو حرف یا سه حرف مانند ون، یاون، چنانکه قسمتی از سوره انبیاء بدین گونه ختم شده است حافظین، راحمین، عابدین، صابرین، صالحین، ظالمین، مومنین، وارثین، و برخی با حروف و آهنگی متنوع‌تر که البته بیش از همه ن در انتهای آیات قرآن کریم به چشم می‌خورد و به پایان آیات، آهنگی مخصوص و دلنشین و شنیدنی بخشیده و موجب خوشخوانی این کتاب و جاذبه آن گردیده است. [۲۳]. و یا در سوره نباء «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا

موارد فوق برخی از اصول زیبایی شناختی را معرفی می نماید. اگر مجموعه ای ترکیب خوشایندی نداشته باشد زیبا نیست. البته این زیبایی باید کمال مند باشد و در راستای تعالی انسان. همچنین یک امر زیبا نمی تواند از نظم تهی باشد و اگر تقارن هم داشته باشد زیبایی آن تکمیل می گردد. مضامین تربیتی از آیات مرتبط با مبانی زیبایی شناسی قرآن

در این بخش از پژوهش، براساس گزاره های دینی متقن و بررسی آیات قرآن با استفاده از روش (شبه) استعلایی و به منظور تدوین الگویی برای تربیت اسلامی، مبانی زیبایی شناسی در قرآن را تبیین می کنیم. در ادامه، با توجه به مبانی زیبایی شناسی بررسی شده، مضامین تربیتی مرتبط استخراج شده است و در جدول ۱ به نمایش گذاشته شده است.

جدول ۱. استخراج مضامین تربیتی از آیات مرتبط با مبانی زیبایی شناسی قرآن

مضمون تربیتی	مبانی زیبایی شناسی	ترجمه	متن آیه	سوره/آیه
تشخیص حق از باطل	عمومیت درک پذیری زیبایی	تا آنکه خدا پلید را از پاکیزه جدا سازد و پلیدان را بعضی با بعضی دیگر درآمیزد و با هم گرد آورد.	لِيُمَيِّزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا.	انفل/۳۷
پیروی از سخنان احسن	تعمیم زیبایی	در جهان از آن کس که (چون پیغمبران) خلق را به سوی خدا خواند و نیکوکار گردید.	وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا.	فصلت/۳۳
انسان برترین مخلوق	تشکیک	انسان را در نیکوترین صورت (در مراتب وجود) بیافریدیم.	« لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ »	تین/۴
دنبال کردن خط انبیا،	توارث و انتقال زیبایی	او وارث من و همه آل یعقوب باشد و تو ای خدا او را وارثی پسندیده و صالح مقرر فرما.	يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا	مریم/۶
به کسی جز خدا تکیه نکنیم	مطلق بودن زیبایی	هر که روی زمین است دستخوش مرگ و فناست و زنده ابدی ذات خدای با جلال و عظمت توست..	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَجَهْرٌ رَيْكُ ذَوَالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ	الرحمن/۲۶-۲۷
آمادگی بر درک معرفت	عینی بودن زیبایی	بگو: «این قرآن برای کسانی که ایمان آوردند هدایت و شفای است.	قُلْ هُوَ الَّذِي آمَنُوا هُدًى وَ شِفَاءٌ	فصلت/۴۴
زیبا کننده، زیباست	خداوند منشأ زیبایی و زیبایی مطلق	او را نامهای نیکو بسیار است.	لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى	حشر/۲۴
نعمت های خدادادی در وجود انسان	انسان نسخه ای از زیبایی مطلق خداوند	ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم	وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ	اسراء/۷۰
احسان و نیکوکاری کمال است	زیبایی غایت کمال انسانی	کسانی که اعمال زیبا انجام داده اند، بی پاداش نمانند.	وَيَجْزِي الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى	نجم/۳۱
آفریده های خداوند نیکو و زیبا هستند	زیبایی امری هستی شناسانه و وجودی	تنها خدا خالق هر چیز است.	قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ	رعد/۱۶
خدا به هر موجودی، ویژگی هایی متناسب با او عطا کرده	زیبایی امری در میان همه موجودات	خدای کسی است که همه موجودات عالم را نعمت وجود خاص خودش بخشیده و سپس هدایت کرده است.	قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى	طه/۵۰
عدم افراط و تفریط	تعادل	و از هر چیزی دو نوع بیافریدیم تا مگر تذکر شوید	وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ	ذاریات/۴۹
هستی دارای حساب و کتاب دقیقی است	تناسب	ما هر چه آفریدیم به اندازه آفریدیم.	إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ	قمر/۴۹

آفرینش انسان، هدفدار است	هدفمندی	آیا چنین پنداشتید که ما شما را به عبث و بازیچه آفریده‌ایم و هرگز به سوی ما بازگردانده نمی‌شوید!	مومنون/۱۱۵
موجودات برای انسان آفریده شده‌اند	کارایی	و چهارپایان را خلقت کرد که به آنها گرم می‌شوید و از آنها فواید بسیار دیگر برده و از آنها غذای ماکول می‌سازید.	نحل/۵

نتیجه گیری

و اصول زیباشناختی از آن ارائه داد. و اما در پاسخ به سئوالات تحقیق مبنی بر اینکه، مبانی زیباشناسی در قرآن کریم کدامند؟ اصول زیباشناسی در قرآن کریم کدامند؟ یافته های بسیاری به دست آمدند و واژگانی که بیانگر مفهوم «زیبایی» بودند و نیز واژههایی که در شبکه معنایی این مفهوم در قرآن وجود داشتند، نتایج اولیه و البته بسیار مهمی از این یافته ها را تشکیل می دهند. اهمیت و امتیاز نتایج پژوهش حاضر نسبت به پژوهش ها و اظهارنظرهای صورت گرفته درباره زیبایی از منظر قرآن، پرداختن به این موضوع به منظور تدوین الگویی برای به کارگیری در حوزه تعلیم و تربیت و فعالیت های مرتبط با آن است. حال با توجه به این مهم، پیشنهادانی کاربردی در قالب جدول ۲ به منظور بهره گیری از مبانی زیباشناسی در تعلیم و تربیت ارائه شده است.

با توجه به اهمیت موضوع زیباشناسی در شناخت قرآن کریم و ارائه الگوی تربیتی، محقق بر آن است که مولفه ها، مبانی و اصول زیباشناختی در قرآن را مورد واکاوی قرار دهد و از این رهگذر بیشتر با قابلیت های لفظی و معنوی قرآن مجید آشنا شود. در خلال مباحث به این نتیجه رسیدیم که قرآن مجید کلام الهی و معجزه پیامبر اکرم (ص) کتابی است که از طریق وحی بر رسول خدا نازل شده و از هر حیث در حد اعجاز است و همه موافقان و مخالفان اذعان دارند که تحولی شگرف در جامعه و بخصوص در عربها بوجود آورده. این کتاب جاویدان در اوج فصاحت و بلاغت است و تا بحال کسی نتوانسته با این کلام حق هم‌آوردی نماید. بدون شک این کتاب مقدس متضمن سعادت دنیوی و اخروی بشر است و می توان الگوی مناسب و عملی تعلیم و تربیت بر اساس مبانی، مولفه ها

جدول ۲. استخراج پیشنهاد های کاربردی از مضامین تربیتی مرتبط با مبانی زیبایی شناسی.

مضمون تربیتی	ارائه پیشنهاد ها
تشخیص حق از باطل	۱. شناخت مولفه ها و مبانی تشخیص حق از باطل در علوم تربیتی؛
	۲. بررسی کارکردهای تربیتی تشخیص حق از باطل؛
پیروی از سخنان احسن	۱. نقش تربیتی پیروی از سخنان احسن در قرآن؛
	۲. شناخت دستاوردهای پیروی از سخنان احسن در تربیت؛
انسان برترین مخلوق	۱. چگونگی استفاده از ظرفیت های انسان برترین مخلوق؛
	۲. بررسی بازتاب انسان برترین مخلوق در کتابهای درسی؛
دنبال کردن خط انبیاء	۱. معرفی هر چه بیشتر تبیین مبانی و مؤلفه‌های دنبال کردن خط انبیاء به خاطر پیامد های مهم آن در تربیت؛
	۲. تدوین کتابی جامع و کاملی در باره بررسی دنبال کردن خط تربیتی انبیاء؛
به کسی جز خدا تکیه نکنیم	۱. بهره گیری از ظرفیت های هنری (فیلم ، نمایش ، داستان ، شعر و.....) و سایر ابزارهای هنری جهت معرفی مضمون «به کسی جز خدا تکیه نکنیم»؛
	۲. بررسی موضوع « به کسی جز خدا تکیه نکنیم» در آئینه ادبیات عرفانی؛
آمادگی بر درک معرفت	۱. گسترش کمی و کیفی پژوهشهای بنیادی و کاربردی پیرامون مسأله ی آمادگی بر درک معرفت الهی؛
	۲. رصد مستمر اقدامات متولیان تربیتی در راستای افزایش درک معرفت مردم؛
زیبا کننده، زیباست	۱. بررسی دلائل قرآنی و روایی در خصوص اثبات زیبایی مطلق خداوند؛
	۲. بررسی انعکاس زیبایی خداوند متعال در هنر و معماری اسلامی؛
نعمت‌های خدادادی در وجود انسان	۱. ارائه پژوهش‌های عملی برای تبیین حقایق نعمت‌های خدادادی در وجود انسان از نظر علوم تربیتی؛
	۲. بررسی آسیب شناسی نعمت‌های خدادادی در وجود انسان از نظر انسان شناسی؛
احسان و نیکوکاری کمال است	۱. تدوین سند راهبردی و نظام نامه احسان و نیکوکاری در کشور؛

۲. بررسی ایجاد ارتباط نهادینه مستمر بین فرزندگان و نخبگان علمی با متولیان احسان و نیکوکاری و تعلیم و تربیت؛

آفریده های خداوند نیکو و زیبا	۱. بررسی شبهات نازیبا بودن برخی از پدیده های هستی از نظر اندیشمندان علوم تربیتی؛
هستند	۲. بررسی مبانی نازنین بینی در عرفان اسلامی؛
خدا به هر موجودی، ویژگی هایی	۱. بررسی راز اختلاف انسانها و ویژگی هایی افراد در نظام تربیتی اسلام؛
متناسب با او عطا کرده	۲. بررسی فرصت ها و تهدیدهای ویژگیهای منحصر بفرود افراد در علوم تربیتی؛

Islam. Tehran: Publications of Islamic Propaganda Organization.

12: Nasr, Seyed Hossein (1385). The heart of Islam. Translated by Mohammad Sadeq Kharazi. Tehran: Ney Publishing.

13: Qaraeti Mohsen (2018). Tafsir Noor. Third edition. Tehran: Lessons from the Qur'an Cultural Center.

14: Nahj al-Fasaha

15: Jami (1358)

16: Makarem Shirazi, Nasser and a group of writers. (2017). Sample commentary. Sixth edition. Qom: Dar al-Katb al-Islamiya.

17: Javadi Ameli (2015)

18: Jafari, Mohammad Taghi. (2016). Beauty and art from the perspective of Islam. Tehran: Publications of the Ministry of Islamic Guidance Printing Company.

19: Qureshi Seyyed Ali Akbar. (2016). Tafsir Ahsan al-Hadith. Second edition. Qom: Navid Islam Publishing House.

20: Tabatabai, 1396, vol. 16, p. 254

21: Zamakhshari, Mahmud. (1407 AH). Al-Kashaf on the facts of Ghawamaz al-Tanzil. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.

22: Ayazi, Seyyed Mohammad Ali. (2015). The Quran is an eternal work. Tehran: Kitab Mobin.

23: Ahmad Abd al-Majid, Muhammad Khalifah. (1438 A.H.). The endings of the verses of Al-Qurniyya between Ijaz al-Mu'ani and Rua al-Musiqa Cairo: Maktaba .24Ramyar, 1387, p. 54

25. Schimmel Annemarie. (2015). Calligraphy and Islamic culture United States .

26. Martin Lings. (2015). The Quranic Art of Calligraphy and Illumination Scorpion Publishing England.

References

1: Kamalizadeh, Tahereh. (2014). Basic principles of art and beauty from Shahabuddin Suhrvardi's point of view. First edition. Tehran: "Metan" Institute of Authoring, Translation and Publishing of Artistic Works.

2: Ghazali Tousi, Abu Hamid Imam Muhammad. (2014). alchemy of happiness By the efforts of Bahldin Khorramshahi. Tehran: Bayan Publishing House.

3: Sattari (2019)

4: The Holy Quran

5: Nasr, Seyyed Hossein. (2016). Islamic art and spirituality. Translated by Rahim Ghasemian. First edition. Tehran: Department of Religious and Art Studies.

6: Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. (2016). Tafsir al-Mizan. Translated by Seyyed Mohammad Baqer Mousavi Hamdani. Qom: Ismailian Publications.

7: Mohammad Qasmi, Hamid. (2017). Imagery in the Qur'an and Hadiths. Tehran: Farhang Islamic Publishing House.

8: Javadi Amoli, Abdullah. (2016). Tasnim. Commentary on the Holy Quran, Qom: Isra'a.

9: Safiri, Khadija. (2016). Qualitative research method. Tehran: Paam Poya Publishing.

10: Tabatabai, Sayyed Mohammad Hossein (1374). Tafsir al-Mizan. Translated by Seyyed Mohammad Baqer Mousavi Hamdani. Qom: The Islamic Publications Office of the Seminary Teachers Association, vol.8.18.11.1.

11: Jafari, Mohammad Taghi (1369). Beauty and art from the perspective of

27.Chittick, W.C. (2011a). The Islamic Notion of Beauty. Retrieved in 7th June 2007, from: http://www.huffingtonpost.com/William-C-Chittick-phd/the-islamic-notion-of-bea_b_802503.html.

28.Chittick, W.C. (2011b). Islam and the Innate Beauty of Human Nature. Retrieved in 7th June 2007, from: http://www.huffingtonpost.com/william-c-chittick-phd/the-innate-beauty-of-huma_b_814576.html.

29.Fasheh, M. (2014). Healing from modern superstitions. This Week in Palestine, 199: P.14